

Från Svarta till Vita kol

Historik över de västvärmländska järnbruken.

Del 2 av Erco, Carl, pseud. för C. G. Ericson (författare)

Här visas idorna 61–66 angående Segersfors Järnbruk

Från SVARTA
till VITA KOL

Historik över de västvärmländska
järnbrukens utveckling.

Del. II.

Av CARL ERCO

Med anslag ur Längmanska kulturfonden, Uppsala, Värmlands museum i Karlstad
samt Västra Värmlands Fornminnesförening, Arvika.

Segersfors Järnbruk.

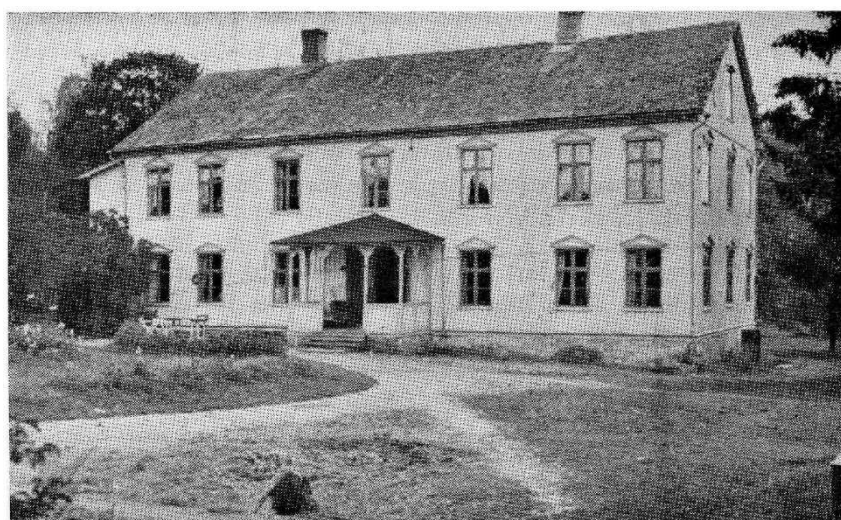
Arvika socken har endast haft ett järnbruk, ehuru åtminstone tre tjänliga vattenfall varit att välja på, och detta anlades rätt sent i de västvärmländska brukens historia.

Det var givetvis ej så lätt att våga uppträda på järnmarknaden som konkurrent till de äldre bruken, som hade sina förlagsmän och förbindelserna sedan gammalt ordnade, det fordrades både mod och penningar att ge sig på ett så vågat företag. En som ägde bådadera var handlanden i Arvika köping, Adolf Sandelin, född 23/7 1786 i Nyed och till den då nyanlagda staden Oscarsstad inflyttad från Algå, där hans far haft befattning vid Algå järnbruk.

Han hade således sett järnbruksrörelsen på nära håll, ehuru han i Arvika ägnade sig åt handel, och det dröjde ej länge, förrän han hade egen affärsrörelse, vilken han förstod att göra så vinstgivande, att han en tid ansågs som Arvikas rikaste man.

Sedan Sandelin beslutat sig för att anlägga ett järnbruk i Rackstadälven, synes han vidtagit omfattande förberedelser. Redan 1836 hade han på konkursauktion efter kanslirådinnan Forslund, som innehåft frälседelen av Rackstad, inropat 107/432-delar av hemmanet med gräns mot älven, men dessutom inköpt 3/4-delar av fallet med tillhörande mark för dammfästen och byggnadsplats av skattehemmanets åboar och dessutom den 1/4-del, som ägdes av Holms jordägare, för 300 riksd. b:o till vardera, så att han var skyddad i händelse av bördsanspråk på den del som tillhört kanslirådinnan. Sådant gjordes också gällande, sedan Sandelin inlagt ansökan om privilegier för järnbruket, men han vann i alla instanser, och 1839 hade han resolutionen klar efter tre års segsliten kamp. Bergskollegiums utlåtande, vari ansökningen tillstyrkes, upptar ej mindre än 20 tättskrivna sidor, vimlande av protester och invändningar mot bruksrörelsen från de 61övrigabrukens sida, och Sandelins bemötanden i vilka han på allt sätt söker gendriva motståndarnas skäl. I dessa synes bördsrätten till frälseräntan ha spelat största rollen. I resolutionen heter det: Även om frälседelen skulle få återbördas, »så återstår, enl. köpebrev av d. 20/2 1837, 3/4-delar av vattenrätten i skattehemmanets och 1/4-del i samma strömfall, som samma dag köpts av Holms ägare, varför han äger alla dessa vattenfall i Holms och Rackstads älv med behöriga dammfästen, jämte särskilt dammfäste vid sjön Rackens utlopp, med undantag av den del som av handlanden Sundblad i Arvika begagnas». Denne hade nämligen en vadmalsstamp på Holms sida. (C. G. Sundblad var född 1795 i Gillberga och utflyttade till V:a Sund, sedan han sålt vadmalsstampen till Sandelin.) Den mest segslitna striden gällde rätten till kolfångst från

närmast liggande hemman i Arvika socken. T. o. m. Hillringsberg och Älgå samt Brunsberg ansågo sig ha rätt till kolfångst i dessa hemman. Allra ivrigast voro naturligtvis Gunnarskogsbruken. Sandelin hade dock på alla områden förstått att möta Olle i grind och därför kontrakterat med flera hemman om kolfångst. Den 21/2 1837 hade han överenskommit med Perseruds hemmansägare om rätt att få uppdämma sjön Racken »till den höjd han kunde för gott finna, mot ersättning för den skada jordägarne däri-genom kunde tillskyndas». Härtill var bifogad en överens-kommelse om ny dammbyggnad och underhåll av denna vid sjön Alken. Således bemöttes den invändning löjtnant Hård på Vik gjort ang. intrång på den timmersluss denne ägde vid Racken.

Segersfors Herrgård.

Slutligen den 31 okt. 1839 erhöll Sandelin privilegium på »att vid hemmanet Rackstad, antingen på dettas eller å hemmanet Holms strand och vid det därför uppgivna vat-tendraget uppföra ett järnbruk, bestående av två härdar och två hammare för en årlig tillverkning av 120 skepp. stångjärn, varför 18 skepp. årligen skall uti hammarskatt erläggas. Kommande detta verk, enl. sökandens åstun-dan, att benämnas Segersfors samt tillverkningen att mär-kas med den härvid tecknade stämpeln». (Stämpeln ut-gjorde ett L genomdraget av ett större S.) På grund av det sega motstånd som Sandelin mött, hade folkhumorn krist-nat bruket till »Segersfors», men då Sandelin vunnit, sade han: »Nu skall det heta Segersfors, ty nu har jag vunnit se-ger.»

Den av skattehemmanet Rackstad inköpta marken be-stod av 88 tunnland inägor och 857 tunnl. skog. Hemma-net, även frälsedelen, hade dock redan förut enl. inteck-ning av den 24/3 1834, graverats av ett servitut, som be-rättigade soldaten Olof Rackberg att på livstid och 20 år därefter, opåttalt få nyttja en torplägenhet med mulbete och husbehovsved, och vid Sandelins köp tillkom ett servitut

om fri malrätt för Rackstads ägare av såväl sammald som skrädningsmald för evärdlig tid. (Enl. uppgift skall detta servitut gravera egendomen för 30 000 riksdaler.)

Så snart privilegierna erhållits, började Sandelin att bygga. En ingenjör C. Söderberg var honom härvid behjälplig. Denne bodde sedermera i Solberga, enl. uppgift i den s. k. Sjöstugan. Vid 1840 års utgång var bruket färdigt. Vid första fallet låg stångjärnsmedjan med tvenne Franche Comté-härdar med ett nedanför uppfört blåshus med två blåsmaskiner, bestående av plåtcyllindrar på 72 tums diam. som kostade 2 500 riksdaler. Smedjan var 35 alnar lång och 21 alnar bred och 5 alnar hög på en 3 alnar hög stenmur. Drivkraften var ett 6 alnar högt underfalls-hjul.

Den omtvistade kolfångsten hade säkrats genom Kungl. Kommerskollegiums utslag som för Segersfors intagit följande hemman: Rackstad, Holm Taserud, Stålsberga, Ålgården, Berga, Ö. och V. Högvalta, Speked, Perserud och Långvak, som efter låg beräkning kunde lämna 2 111 läster eller 1 055 storstigar kol. Sedan även Lagmansrätten ogillat bördsanspråken på frälseräntan, kunde Sandelin ordna med bruket som han ville. Redan 1841 begärde han rätt att få uppföra ett manufakturverk — vilken begäran han fick beviljad den 15/11 samma år — att förläggas »vid älvens södra sida, där en sökanden tillhörig vadmalsstamp förut fanns uppförd och varemot Bergmästaren funnit något hinder ej möta, enär platsen är sökanden tillhörig, och någon förändring i förra dammbyggnaden därför ej erfordras. Prövar Kongl. Collegium skäligt tillåta honom uppföra ett järnmanufakturverk, bestående av 1 knipphammare för en stock med ässja samt 3 spikhammare för särskild stock och ässja, med rättighet att vid dessa verkstäder, såväl för eget bruk som till avsalu och vågförning tillverka spik och andra svartsmiden».

Nedanför manufakturverket låg den urgamla Rackstad husbehovskvarn med tvenne stenar, troligen senare utökad med en avdelning för tullmald med tvenne par stenar och tillbyggt siktverk. Denna låg vid andra fallet. Vid tredje fallet låg en såg med grova blad, sedermera omändrad till finbladig avsalusåg och då flyttad längre ned.

Sandelin, som ägde flera tomter i Arvika, bodde på N:o 64 vid Storgatan. Den 23 nov. 1819 lästes i Post- och Inrikes Tidningar följande notis. »Wigde i landsortene: Handlanden i Oscarstad Ad. Sandelin och Demoiselle B. E. Lindquist, Forsbacka på Dalsland, den 18 Okt.» Denna Demoiselle Britta Elisabet var dotter till brukspatron H. H. Lindquist på Forsbacka och gällde för att vara en mycket stor skönhet. Sandelin hade med henne 7 barn, vilka alla voro omyndiga när hon avled 1840.

Den 3 juni samma år anhöll Sandelin »att få till mig in-

lösa från min avlidna hustru sammanavlade barn tillfallande arvsandelar intill boets gemensamma fastigheter, vartill barnens förmyndare A. M. Lagerlöf och moderns far H. H. Lindquist lämnat förklaringar, att barnens arv i löst ej räcker till deras uppfostran och ansåg därför att försäljning av Segersfors vore att föredraga. Någon försäljning synes dock ej bivit av utan S. säkerställde barnens arv genom in-teckningar i bruksegendomen. Härav ser det ut som om Sandelins stora förmögenhet som man sade, redan börjat rinna bort i Smedjefallet.

I kyrkoböckerna för 1841 äro antecknade inspektor A. V. Henriksson, f. 1815 på Charlottenberg, smedsmästare Carl Järnberg och Jonas Valberg samt Erik Kropp, Johannes Holm och August Sjöberg. Dessa voro de första smederna vid Segersfors. För jordbrukets räkning funnos torpare vid trenne torp.

Sedan Sandelin avlidit 1846, torde bruket en tid ha drivits av sterbhuset. För åren 1846–58 är handlanden Edmund Sandelin antecknad som arrendator och förvaltare är den förut nämnde Henriksson. Segersfors kunde utsmida hela sin järnmängd varav det mesta exporterades till Norge. För 1847 är vid Säffle järnvåg invägt 886 skepp. stångjärn och 180 skepp. spik, för vilket Åmåls stads förvaltningskassa, enl. privilegier av 1736, krävde Segersfors på vägpenningar och dragarlön med 29 Riksd. 12 skill. vilket bruket vägrade att betala, då övriga bruk vid Glavsforden protesterat mot denna skatt.

Den 25 aug. 1852 försålles på offentlig auktion Segersfors bruk med tillhörande egendomar 3331/2 öres skatt i Rackstad med frälseränta och 80 öres skatt av hemmanet Holm, till bruksförvaltaren på Gårdsjö bruk i Ö. Emtervik J. U. Stenbeck, för 21,000 Riksd. B:o. Som försäljare äro antecknade: Sterbhusdelägarna Adolf Sandelin, C. H. Sandelin, A. Frick, g. m. Anna Elisabeth Sandelin, och Emil Sandelin. In-teckningar graverade då egendomen med 19 447 Riksd. Stenbeck behöll dock ej bruket längre än till 1855 då han sålde det till brukspatron Carl Bernhard Hegardt för en köpesumma av 50 000 kronor. Frälsehemmanet Rackstad hade nu minskats genom avsöndringar till 280 öres skatt och in-teckningarna höjts till 40 000 Riksd. Riksgäld, så att Hegardt ej behövde lägga mer än 10 000 kr., vilka pengar tillsläppts av brukets förlagsman Fred. Malm & C:o, Göteborg.

Hegardt ansökte nu om oinskränkt smidesrätt vilket också beviljades, enl. resolution av den 27/6 1856, undertecknad av Frans v. Schéele.

Det förefaller som om smidestillverkningen under Hegardts ledning inte lämnade det utbyte som tidigare, varför han lade sig mera på sågverksrörelse och timmerhandel. Så anhöll han att få sågen förklarad för salusåg,

att därpå få försåga timmer från skogar i Norge samt egna skogar kring Racken. Häremot protesterade Charlotta Hård på Vik, som ägde Mosågen liksom även kapten Mörner för intrång i kronohemmanen Berg i Älgå och Droppstad i Ny skogar kring sjön Gunnern. Hegardt torde dock ej kunnat bemästra de ekonomiska svårigheter han råkat i, trots tid efter annan tagna inteckningar i egendomen, utan måste träda i konkurs i slutet av 1850-talet, då Herman Ludvig Indebetou köpte Segersfors av konkursmassan för 75.000 kronor. Bruket bestod då av 1 stångjärnshammare för två härdar för 1 200 skepp. smide mot enkel hammar-skatt, 3 spikhammare för en stock och 1 ässja, en knipp-hammare för särskild stock och ässja, en tvåbladig salusåg med en ram, en husbehovskvarn och en tullmjölskvarn med vardera två stenar och en vadmalsstamp. Indebetou drev upp tillverkningen till den största omsättning bruket haft, men dukade dock under för den genom nya tillverkningsmetoder uppkomna konkurrensen, och bruket måste nedläggas 1868. Han var alltså den siste brukspatronen på Segersfors. Indebetou drev dock fortfarande sågen och kvarnen samt egendomen och hade väl någon hjälp av de goda tiderna i början på 1870-talet men i det stora jordskredet 1878, då alla värden sjönko med hälften, måste såväl han som många andra »cedera bonis». Nästa ägare blev jägmästare O. G. Norbäck, som den 27/10 1879 fick faste på Segersfors och brukade det till 1887, då egendomen synes ha blivit såld till lantbrukaren Joh. Gustaf Teodor Schiller och dennes hustru Josefina Charlotta Ljunggren, vilka den 13/2 1888 erhålla lagfart å 333^{1/3} öre skatt i Rackstad och 80 öre i Holm sam. 227 öre 9 penningar i odlingsmarken Porsmyren. Dessa makar behöllo ej egendomen längre än till den 19/12 1892 då de sålde den till norrmännen Ch. Knoph och O. Soot Ryen för 42 500 kronor.

I början av 1894 synes Ch. Knoph och Soot Ryen ha separerat, och den senare säljer Segersfors den 8/8 1894 till grosserer O. And. Stangebye för 16 000 kronor. Då fanns på Segersfors 19 byggnader utom kvarn och såg.

Av denna bebyggelse finns ej nu mycket kvar. Utom herrgårdsbyggnaden med en flygel och kvarnstugan finnes endast ekonomibyggnader en klensmedja och ett spannmålsmagasin, där smederna fingo hämta sitt behov av spannmål, sill, salt samt kaffe och socker. Mitt emot stångjärnssmedjan låg ett stort järnmagasin, som nu är flyttat till Såg udden och inrättat till serveringspaviljong.

Under den tid bruket gick hade smederna mycket dåligt betalt vilket gjorde

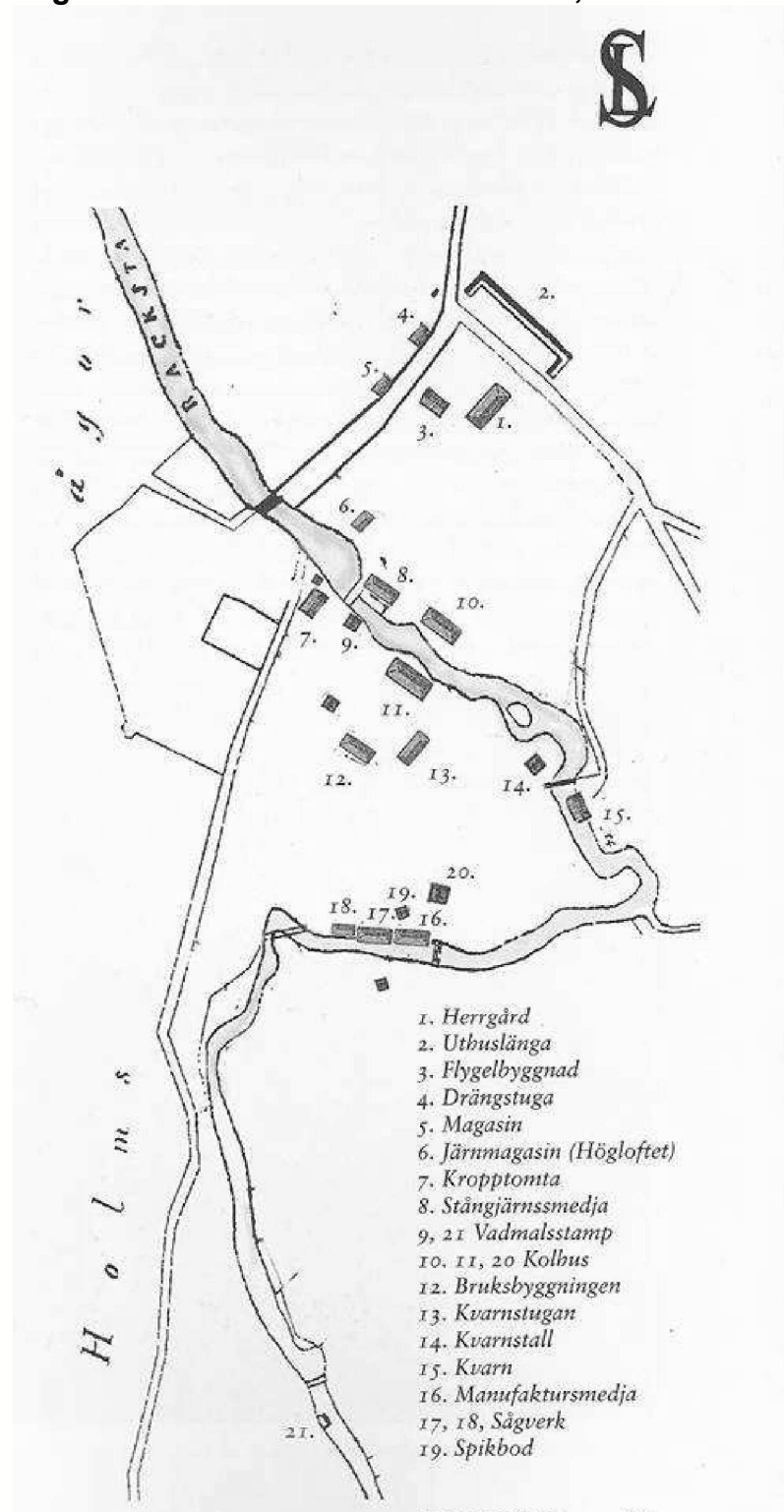
att de stulo järn och spik, som de bytte sig till mat för hos bönderna eller sålde till dem. T.o.m. rättaren sålde hela lass hö och andra jordbruksprodukter för egen del, och det

ansågs, att detta mycket bidrog till att Sandelin gjorde förlust på bruksrörelsen. En handlande i Arvika hade upprättat ett brännvinsbränneri vid Segerfors och detta torde ha gjort, att arbetarna voro mycket begivna dryckenskap, även kvinnorna drucko, påstods det. Bränneriet blev sedan förbjudet. Sedan järntillverkningen var nedlagd, fingo smederna sysselsättas med annat arbete, en del fingo arbete vid sågen, bl. a fingo de bygga väg till Perserud öster om Racken. De sista smederna voro: spiksmederna J. Järnberg, Gust. Stake, Jonte Jernberg och Jose Nyström, stångjärnssmederna L. A. Haglund, Joh. Asmundsson Kropp och Örn. År 1870 voro 121 personer skrivna på Segersfors därav 46 skattebetalande.

Efter Olaus Anders Stangebyes död 1898 ärvde sonen Nils Ole Stangeby gården, som han brukade till 1904 då han flyttade till Alvsborgs län. Han var gift med en dotter till bokhandlare Aug. Jakobsson i Arvika.

Erco, Carl, pseud. för C. G. Ericson (författare) Tryckt i Arvika
1948 Andersson & Co. Tryckeri

Segersfors Järnbruk i Rackstad Arvika,

OBS Denna karta över Segersfors bruk finns ej i boken